

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0068-2022-20

PRŮMYSLOVÁ STRUKTURA ČSR NA KONCI 80. LET: MILNÍK K POST-SOCIALISTICKÉ TRANSFORMACI URBÁNNÍHO PROSTŘEDÍ

Industrial Structure of the CSR in Late 1980s: A Milestone for the Post-Socialist Transition of Urban Environment

KATEŘINA DŮBRAVOVÁ

JOSEF KUNC

Katedra regionální ekonomie a správy | *Dept. of Regional Economics and Administration*
Ekonomicko-správní fakulta | *Faculty of Economics and Administration*
Masarykova univerzita | *Masaryk University*
✉ *Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic*
E-mail: 525688@mail.muni.cz, kunc@econ.muni.cz

Anotace

Průmysl v ČSR měl bezprostřední vliv na urbánní prostředí českých měst, a to nejen během průmyslové revoluce a meziválečného období, ale také v průběhu socialistické éry. Cílem příspěvku je analyzovat, popsat a interpretovat rozdíly v prostorové a odvětvové struktuře průmyslové výroby se zaměřením na urbánní prostředí. Struktura průmyslu byla analyzována ze tří hledisek: i) podíl průmyslových odvětví na zaměstnanosti v okresech, ii) největší zaměstnavatelé v regionálních centrech a iii) rozložení jednotlivých odvětví v regionálních centrech (zde byl vypočten index specializace). Výsledky analýz ukázaly, že k nejvýznamnějšímu růstu podílu zaměstnaných osob v průmyslu na celkové zaměstnanosti v národním hospodářství došlo v 50. a 60. letech v rámci tzv. socialistické industrializace. Ve druhé polovině socialistické éry již průmysl relativně ztrácel, ale absolutně rostl až do roku 1989 (2,1 mil. osob). Ke konci 80. let existovalo 10 okresů, kde podíl průmyslu na celkové zaměstnanosti přesáhl 50 %, a ve třech okresech dokonce 60 %. Na základě výpočtu indexu specializace bylo možné na konci 80. let uvést čtyři velmi významně specializovaná regionální centra: Karlovy Vary (průmysl skla a stavebních hmot), Ústí nad Labem a Pardubice (chemický a gumárenský průmysl) a Olomouc (potravinářský průmysl).

Klíčová slova

odvětvová a prostorová struktura průmyslu, index specializace, urbánní prostředí, socialistická éra 1948-1989, Česká socialistická republika

Annotation

In CSR, industry had an immediate impact on the urban environment of Czech cities, not only during the Industrial Revolution and interwar period, but also during the socialist era. The aim of the paper is to analyze and interpret the differences in the spatial and sectoral structure of industrial production with a focus on the urban environment. Industrial production was analyzed from three points of view: i) the share of industries on employment in districts, ii) largest employers in regional centres, and iii) individual industries in regional centres (the specialization index was calculated). The results have shown the most significant increase in the share of employees in industry in the 1950s and 1960s as a part of the so-called socialist industrialization. During the 1970s and 1980s, industry was losing its relative share, but it kept growing in absolute terms until 1989. In the late 1980s, there were 10 districts with the share of industry on total employment larger than 50%, and in three districts over 60%. Based on the specialization index, four regional centres became very specialized at the time: Karlovy Vary (glass and building materials industry), Ústí nad Labem and Pardubice (chemical and rubber industry), and Olomouc (food industry).

Key words

sectoral and spatial structure of industry, specialization index, urban environment, socialist era from 1948 to 1989, Czech Socialist Republic

JEL Classification: L60, L70, R12

1. Úvod

Průmyslová výroba v České republice má více než dvousetletou historii. Železo se v pecích vyrábělo od počátku 17. století, ale skutečný rozvoj manufakturní výroby se datuje až na přelom 18. a 19. století. Nejrychleji se rozvíjel textilní průmysl. Současně vznikly první rafinérie cukrové řepy a byla zahájena výroba porcelánu. Průmyslová a technická revoluce postupovala ruku v ruce s vynálezem parního stroje, který se stal základem pro nejvýznamnější odvětví českého průmyslu – strojírenství. České země byly průmyslově nejrozvinutější částí habsburské monarchie. Různé typy výroby se přirozeně soustředily v podhorských oblastech s dostatečnými zásobami paliva a vody i ve městech, kde byla možnost využití nově se formující dělnické pracovní síly poměrně vysoká (Mareš, 1988; Toušek a Mulíček, 2003; Kunc, 2006).

Příspěvek si klade za cíl analyzovat, popsat a interpretovat rozdíly v prostorové a odvětvové struktuře průmyslové výroby v tehdejší České socialistické republice (se zaměřením na urbánní prostředí), která byla před rokem 1989 v národním hospodářství (*dále jen „NH“*) dominantní. Historický milník prostorového a odvětvového rozložení průmyslu na konci 80. let poskytuje zcela zásadní informace potřebné ke správné interpretaci změn v následujícím transformačním období. Abychom pochopili vývoj měst a regionů v průběhu jejich historie, je třeba použít komplexní přístup. Urbanistická struktura je výsledkem několika aspektů, které určují celkovou strukturu a rozvoj měst a regionů (Frantál et al., 2015).

Pro pochopení proměn městského prostředí je tedy důležité znát strukturu a diverzifikaci průmyslu, který tvořil po 2. světové válce hospodářskou základnu všech velkých českých měst. Jak uvádí Musil (2002), industrializace šla ruku v ruce s urbanizací a je třeba ji vnímat nejen jako změnu městských struktur, ale také jako změnu v demografii města a celkovou změnu v každodenním životě obyvatel. Jak vysvětluje Čelechovský (1983), rostoucí průmyslová výroba mezi 50. a 80. léty nebyla doprovázena dostatečnou organizací rozvoje města z hlediska bydlení a řízení dopravy, a tak nové městské funkce postrádaly koordinaci se stávajícími městskými systémy.

Postupný nárůst počtu aktivit realizovaných v městském prostředí, který začal v 50. letech 20. století a stále pokračuje, vyžaduje komplexní pohled na rozvoj moderního města. Vývoj českých měst ovlivnila především jejich průmyslová tradice. Mulíček a kol. (2010) dodává, že během průmyslové éry byly městské populace organizovány v souladu s provozem továren. Činnosti ve veřejné dopravě a zařízeních péče o děti vrcholily velmi brzy ráno před začátkem směn v továrně. S rostoucím počtem zaměstnanců v sektoru služeb po roce 1989 se tyto institucionalizované zvyky téměř vytratily.

Po 2. světové válce došlo na území České republiky (tj. v tehdejší ČSSR) ke značným změnám v hospodářství. Pro poválečné období byla charakteristická centrálně plánovaná ekonomika kladoucí důraz na kvantitativní růst průmyslu, a tudíž byly preferovány energeticky náročné výroby těžkého průmyslu včetně silně předimenzovaných zbrojních výrob. Z důvodu absence soukromého podnikání a mezipodnikové konkurence došlo k postupnému zaostávání průmyslu za vyspělými zeměmi západní Evropy v technologické úrovni. (Mareš, 1988; Kopačka, 1992). Zejména od 80. let docházelo k poklesu průmyslové produkce a ke stagnaci hospodářského růstu. Nevhodnou skladbu vykazoval také zahraniční obchod RVHP, a zejména pak vývozy do Sovětského svazu a někdejší NDR (Fischer a Gelb, 1991; Židek, 2019).

Z pohledu vnitřní struktury měst je důležité věnovat pozornost rozložení průmyslu v rámci ekonomické základny měst – většina regionálních center totiž fungovala a stále funguje také jako hospodářské centrum svého regionu. Jak popisuje Tregenna (2008) ve své studii o deindustrializaci, odvětví zpracovatelského průmyslu patří mezi významné činitele ekonomického růstu regionů. Z tohoto důvodu je vhodné sledovat podíl zpracovatelského průmyslu na zaměstnanosti na úrovni celostátní i regionální. Podle Filarda (1997) je možné udržet výstupy zpracovatelského průmyslu na přibližně stejné úrovni i při klesajícím podílu zaměstnanců v tomto odvětví.

2. Cíl, metodika a zdroje dat

Struktura průmyslu v České socialistické republice a v současných krajských městech byla analyzována a popsána z historické perspektivy, aby bylo možné pochopit a interpretovat dědictví, které stále ovlivňuje rozvoj těchto lokalit. Analýzy se zaměřují na prostorovou a odvětvovou strukturu průmyslu v tehdejší ČR na konci 80. let, s důrazem na regionální centra. Jde o zásadní milník, který je třeba reflektovat v kontextu následujícího transformačního období.

Struktura průmyslu byla analyzována ze tří hledisek:

- podíl průmyslových odvětví na zaměstnanosti v okresech,
- největší zaměstnavatelé v regionálních centrech,
- rozložení jednotlivých odvětví v regionálních centrech – analýza odvětvové specializace.

Metodicky se text opírá o historickou, regionální a jednoduchou deskriptivní statistickou analýzu a dále o syntézu a interpretaci vybraných poznatků. Pro regionální centra byl proveden výpočet indexu specializace za devět agregovaných odvětví průmyslu. Index informuje o specializaci území z hlediska odvětvové struktury průmyslu. Dává představu o stupni významnosti průmyslového odvětví v dané území jednotce v porovnání s postavením průmyslového odvětví v hierarchicky vyšší prostorové jednotce. Index se pohybuje v hodnotách okolo 1. Pokud je větší než 1, specializace průmyslu v dané jednotce je větší než v jednotce hierarchicky vyšší a naopak. V případě tohoto textu bylo využito ukazatele počtu zaměstnaných v regionálních centrech a v tehdejší ČSR.

Základním zdrojem dat se staly databáze ČSÚ z roku 1988 „Průmyslové provozovny ústředně řízeného průmyslu v roce 1987“ a z roku 1990 „Pracovníci a mzdové fondy socialistického sektoru národního hospodářství v krajích a okresech podle odvětví národního hospodářství za rok 1989“ (někdy také nazývaná jako „Bilance pracovních sil“). Pro potřeby analýz byla dílčí odvětví průmyslu navázána na klasifikaci OKEČ, která byla propojena s odvětvovou klasifikací průmyslu z konce 80. let. Data byla zpracována v programu Microsoft Excel a graficky vyjádřena v prostředí Arc GIS.

3. Výsledky analýz

Tabulka 1 níže sleduje vývoj zaměstnanosti v hlavních sektorech NH za období 1948–1989. Pro podrobnější analýzu byla ze sekundárního sektoru samostatně vyčleněna data za průmyslovou výrobu. Jak je z tabulky patrné, podíl pracovníků v průmyslu do počátku 60. let narůstal až na podíl 42,3 % z celkového počtu zaměstnaných; v 70. letech poté průmyslová zaměstnanost stagnovala a v 80. letech již klesala. V 80. letech je patrný taktéž pokles podílu pracovníků v rámci sekundárního sektoru jako celku.

V tabulce jsou dále vyčísleny změny oproti předchozímu období. Největší úbytek pracovníků zaznamenal za sledované období primární sektor, největší přírůstek naopak sektor terciární. Na konci roku 1948 pracovala v I. sektoru NH více než třetina ekonomicky aktivního obyvatelstva. Nejvýznamnější úbytek počtu pracujících v primárním sektoru lze sledovat mezi lety 1950 a 1960, který činil více než 11 %. V osmdesátých letech již lze hovořit spíše o stagnaci počtu pracujících v zemědělství než o úbytku pracovníků. K 31.12. 1989 pracovalo v I. sektoru NH již pouze 11,6 % ekonomicky aktivního obyvatelstva, což však bylo stále nesrovnatelně více než ve většině ekonomicky vyspělých zemí západní Evropy. Zemědělství, podobně jako průmysl, bylo z hlediska počtu pracovníků značně předimenzováno (Krejčí a kol., 2020; Toušek a Kunc, 1999).

Nejvýznamnějším sektorem po 2. světové válce byl II. sektor NH, stejně jako samotný průmysl. Ve II. sektoru NH bylo na konci roku 1948 zaměstnáno 38,7 % všech pracujících a na samotný průmysl připadalo 35,2 %, tedy více než na zemědělství a lesnictví. Tím se naše republika zjevně odlišovala od ostatních zemí RVHP, jelikož spolu s bývalou NDR měla představovat průmyslové centrum tehdejšího Sovětského bloku. Celé období 1948–1989 lze charakterizovat nárůstem absolutního počtu pracovníků v průmyslu, který se v roce 1989 zastavil na hodnotě 2,1 mil. osob. Již před r. 1948 naplánovala centrální vláda zvýšení průmyslové produkce o 10 % oproti předválečnému období, v rámci dalších pětiletých plánů pak o 57 %, respektive 54 % (Kliment, 1949; Geršlová a Sekanina, 2003), což odpovídalo nejvýznamnějšímu růstu podílu zaměstnaných osob v průmyslu právě v 50. letech.

V tomto období byly u nás nejen rozšiřovány již existující průmyslové podniky, ale také budovány nové významné průmyslové kapacity, a to především v oblasti těžkého strojírenství, hutnictví a zbrojařství (Kaplan, 1991). Hovořilo se o tzv. socialistické industrializaci, která byla uplatňována nejen v urbánním prostředí, ale i v často nevhodných podhorských a horských oblastech, kde se v pozdější době projeví negativní ekonomické, společenské i environmentální dopady této industrializační éry. Po roce 1960 začal relativní význam průmyslu na celkové zaměstnanosti klesat, i když na konci roku 1975 ještě došlo k mírnému nárůstu podílu pracujících ve II. sektoru NH. V osmdesátých letech počet zaměstnaných v průmyslu klesl pod 40,0 % a byl předstížen sektorem služeb. (Toušek, 2003; Novák a kol., 2021).

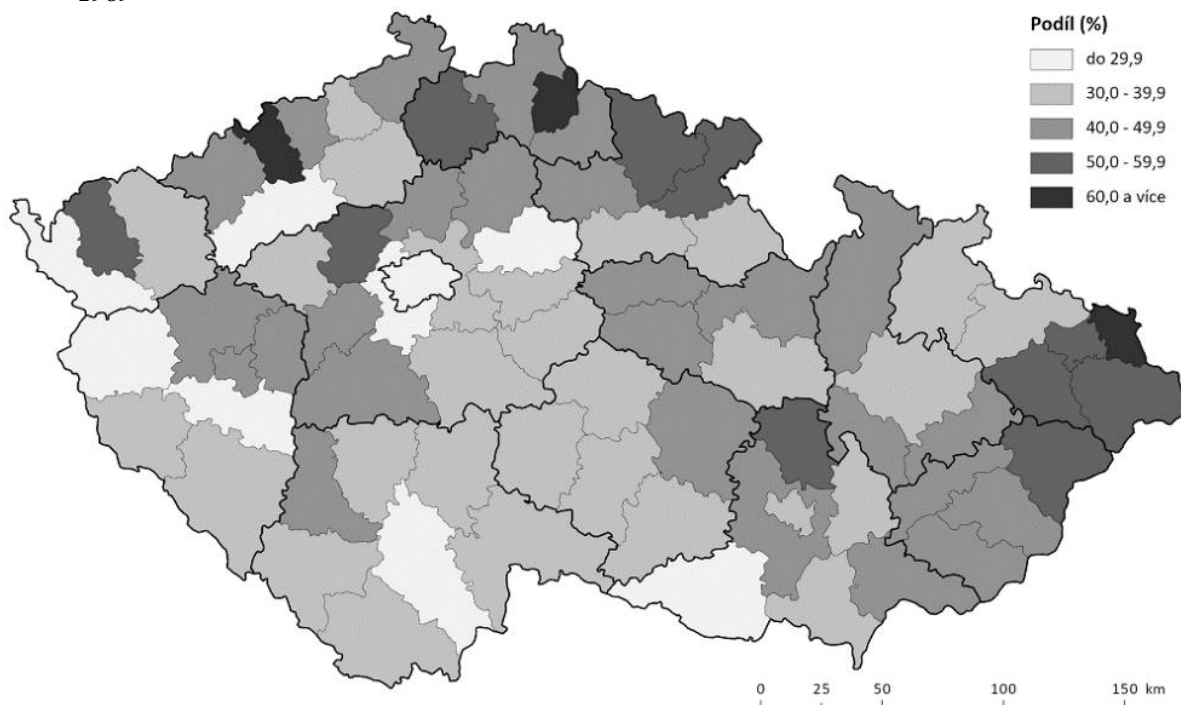
Podíl pracovníků zaměstnaných v průmyslu v jednotlivých okresech ČSR reprezentuje obrázek 1. Je zřejmé, že v tehdejší ČSR existovaly okresy, kde v průmyslové výrobě pracovala na konci 80. let více než polovina všech zaměstnaných v NH (v okresech Karviná, Most a Jablonec nad Nisou dokonce více než 60 %). Jednalo se o regiony severovýchodní Moravy a SZ a severních Čech, kde se koncentrovala těžba černého a hnědého uhlí, hutnictví a strojírenství, v případě okresu Jablonec nad Nisou také typický sklářský průmysl (bižuterie).

Tab. 1: Podíl pracovníků v hlavních sektorech národního hospodářství v České socialistické republice v období let 1948 - 1989

rok	I. sektor v %	Změna	II. sektor v %	Změna	z toho průmysl v %	Změna	III. sektor v %	Změna
1948	34,7	-	38,7	-	35,2	-	26,6	-
1950	32,3	-2,4	40,1	+1,4	35,1	-0,1	27,6	+1
1955	27,9	-4,4	43,8	+3,7	38,2	+3,1	28,4	+0,8
1960	21,1	-6,8	49,4	+5,6	42,3	+4,1	29,6	+1,2
1965	17,8	-3,3	49,0	-0,4	42,1	-0,2	33,2	+3,6
1970	15,8	-2	48,5	-0,5	41,1	-1	35,7	+2,5
1975	13,5	-2,3	49,2	+0,7	41,1	0	37,3	+1,6
1980	12,3	-1,2	48,0	-1,2	40,1	-1	39,7	+2,4
1985	11,8	-0,5	47,1	-0,9	39,5	-0,6	41,0	+1,3
1989	11,6	-0,2	46,7	-0,4	40,2	+0,7	41,7	+0,7

Zdroj: ČSÚ (1998): Časové řady základních ukazatelů statistické práce (1948-1997); Vlastní výpočty.

Obr. 1: Podíl zaměstnaných v průmyslu na celkové zaměstnanosti v NH v České socialistické republice v roce 1989

Zdroj: ČSÚ (1990). Vlastní výpočty a zpracování.

Ze tří základních sektorů NH bylo v roce na konci 40. let nejméně osob zaměstnáno v terciárním sektoru. Pracovalo v něm pouze 26,6 % zaměstnanců. Od 2. světové války však terciér dosahoval konstantního nárůstu zaměstnanosti. Již v roce 1955 převýšil počtem zaměstnaných primární sektor a roku 1985 převýšil i počet pracujících v průmyslu. Především konec 60. let a první polovina 70. let vykazují nejdynamičtější nárůst zaměstnanosti. V terciéru se v období let 1960–1970 zvýšil počet zaměstnaných o více než 6 %. Koncem roku 1989 v terciárním sektoru NH pracovalo 41,7 % všech pracujících. Ve srovnání s vyspělými zeměmi to však byla hodnota stále velmi nízká (Toušek, Kunc, 1999).

Následující tabulka 2 předkládá přední průmyslové zaměstnavatele (pět největších) v každém regionálním centru. Je zřejmé, že na konci 80. let dokázaly největší průmyslové podniky zaměstnat i několik desítek tisíc lidí. Důvodem byla koncentrace zaměstnanců do velkých národních podniků. Největší průmyslový zaměstnavatel, Vítkovické železářny, se rekrutoval z průmyslového prostředí Ostravy, třetího největšího města republiky. S počtem více než 35 tisíc zaměstnanců předčil plzeňskou Škodu, která v roce 1987 zaměstnávala 33,4 tis. pracovníků. Třetím největším regionálním lídrem byl Ostravsko-karvinský revír v Ostravě (OKR) s 23,2 tis. zaměstnanci (v celém koncernovém podniku pracovalo více než 75 tis. osob a byl to největší zaměstnavatel v rámci všech odvětví NH).

Přes 22 tisíc pracovníků zaměstnával také ještě strojírenský gigant ČKD v Praze a hutnický koncern Nová huť v Ostravě.

Tab. 2: Podniková struktura průmyslu v krajských městech v roce 1987 (pět největších zaměstnavatelů v průmyslu; současná krajská města)

Název podniku	Krajské sídlo a počet zaměstnanců	Odvětví průmyslu
Praha		
ČKD	22 108	automobilový, strojírenský, elektrotechnický
Tesla	7 807	elektrotechnický
Avia Praha-Letňany	5 078	automobilový
Praga	3 746	automobilový
Rudý Letov	2 492	strojírenský (letecký)
České Budějovice		
Motor	2 063	automobilový
Škoda Plzeň	1 807	kovodělný
KOH-I-NOOR HARDTMUTH	1 738	nábytkářský
SFINX	1 722	kovodělný
Igla	1 305	kovodělný
Plzeň		
Škoda Plzeň	33 369	strojírenský, automobilový
Železniční opravny a strojírna	1 577	strojírenský
ČEZ Západní Čechy	1 446	energetický
Západočeské pivovary	1 435	potravinářský
Západočeské papírny	1 156	papírenský
Ústí nad Labem		
Spolek	4 105	chemický
Setuza	2 060	chemický
SHR Palivový kombinát	1 704	těžební, energetický
Sigma	1 049	strojírenský
Chemopharma	853	chemický
Hradec Králové		
ZVU HK	5 177	strojírenský
ČKD	2 770	strojírenský
Tesla	2 165	elektrotechnický
Montas	2 113	strojírenský
Hudební nástroje HK	1 352	dřevozpracující, nábytkářský
Brno		
Agrozet Zetor	10 351	strojírenský
Zbrojovka	9 415	elektrotechnický
Královopolská strojírna	6 557	strojírenský
První brněnská strojírna	6 355	strojírenský
Tesla	3 007	elektrotechnický
Ostrava		
Vítkovické železářny	35 032	hutní, kovodělný
Ostravsko-karvinský revír OKD	23 249	těžební, koksárenský
Nová huť Klementa Gottwalda	21 572	hutní, strojírenský
Moravské chemické závody	2 909	chemický
Ostravsko-karvinské elektrárny	2 439	energetický
Karlovy Vary		
Karlovarský porcelán Stará Role	2 040	sklářský (porcelánový)
ČEZ Západní Čechy	492	energetický
ZETZ Praha	424	elektrotechnický
Sklárna Moser	384	sklářský
Západočeské lihovary a konzervárny	235	potravinářský
Liberec		
Textilana	2 208	textilní

Název podniku	Krajské sídlo a počet zaměstnanců	Odvětví průmyslu
Preciosa Jablonec	2 183	šperkařský
Bytex	1 816	textilní
Liaz	1 723	automobilový
Tesla	1 644	elektrotechnický
Pardubice		
VCHZ Synthesia Semtín	9 193	chemický
Tesla	5 572	elektrotechnický
Továrny mlýnských strojů	2 950	strojírenský
Triola	943	oděvní
Paramo	892	chemický
Olomouc		
ZTS (Závody těžkého strojírenství)	2 736	hutnický, kovodělný
Sigma	2 098	strojírenský
Čokoládovny Praha	1 241	potravinářský
TST Továrna obráběcích strojů	897	strojírenský
Farmakon	870	chemický
Jihlava		
Motorpal	2 676	strojírenský, automobilový
Tesla	1 958	elektrotechnický
Jihlavan	1 572	strojírenský
Modeta	1 460	textilní
JM dřevařské závody	1 349	dřevařský
Zlín		
Svit	13 587	obuvnický
TST Závody přesného strojírenství	5 288	strojírenský
Barum	736	gumárenský
JM pekárny	499	potravinářský
JM dřevařské závody	497	dřevařský

Zdroj: ČSÚ (1988); *Vlastní výpočty a zpracování.*

Na základě uvedeného přehledu je tedy patrné, proč Ostrava bývala a stále je nejvýznamnějším průmyslovým centrem. Ke konci 80. let však počet pracovníků v ostravském průmyslu začal klesat a vyrovnala se mu zaměstnanost ve službách. Přestože ostravský region měl na konci 80. let velmi silně koncentrovanou odvětvovou strukturu průmyslu, proces deindustrializace samotné Ostravy neměl za následek žádnou výraznější stagnaci. Snižování počtu zaměstnanců v průmyslu totiž postihlo z velké části pracovníky v Ostravě pouze dočasně pobývajících, tj. bez trvalého bydliště (z tohoto důvodu vykazovala Ostrava po roce 1991 velký úbytek obyvatelstva). Navíc řada podniků prošla relativně úspěšnou vnitřní reorganizací a stále zaměstnávají tisíce zaměstnanců. Mimo tradiční podniky se v Ostravě usídlily i nové firmy a rozvíjely se nové oblasti průmyslu, především zpracovatelské obory. V roce 1991 byli Ostravané zaměstnáni v průmyslu ze 44 % a ve službách ze 46 % (Hruška-Tvrđý, 2010).

Následující tabulka 3 znázorňuje hodnoty indexu specializace u krajských měst u základních průmyslových odvětví v roce 1987. Hodnoty vyšší než 2 již znamenají vyšší specializaci daného odvětví v regionálním centru, hodnoty vyšší než 4 velmi vysokou specializaci. Analýza dat prokázala velmi vysokou specializaci průmyslu skla a stavebních hmot v Karlových Varech (hodnota indexu 7,5; Karlovarský porcelán), chemického a gumárenského průmyslu v Ústí nad Labem (7,0; Spolek, Setuza, Chemopharma) a Pardubicích (VCHZ Synthesia) a potravinářského průmyslu v Olomouci (4,3; Čokoládovny Praha). Vyšší míra specializace byla poté zjištěna u elektrotechnického průmyslu v Praze, strojírenského v Plzni, hutnického a kovozpracujícího v Českých Budějovicích a Ostravě, dřevozpracujícího, papírenského a polygrafického v Liberci, textilního, oděvního a kožedělného ve Zlíně, potravinářského v Karlových Varech a těžebního a energetického v Ostravě.

Tab. 3: Index specializace průmyslové výroby v krajských městech v roce 1987

Krajské město \ odvětví průmyslu	Těžební a energetický	Potravinářský	Textilní, oděvní a kožedělný	Dřevozpracující, papírenský, polygrafický a ostatní	Chemický a gumárenský	Skla a stavebních hmot	Hutnický a kovo-zpracující	Strojírenský	Elektrotechnický
Praha	0,4	0,9	0,2	0,5	1,2	0,3	0,4	1,6	2,5
Plzeň	0,5	1,1	0,0	0,5	0,1	0,0	0,0	2,7	0,0
České Budějovice	1,1	2,1	0,1	0,7	0,1	0,4	3,5	0,7	0,8
Hradec Králové	0,5	1,4	0,2	1,0	1,7	0,3	0,1	1,7	1,0
Ústí nad Labem	0,9	0,5	0,4	0,0	7,0	1,6	0,3	0,6	0,9
Karlovly Vary	1,2	2,4	0,3	0,4	0,0	7,5	0,0	0,2	1,3
Liberec	0,5	1,1	2,0	2,2	1,1	0,1	0,0	1,0	0,8
Pardubice	0,5	1,1	0,3	0,2	7,0	0,2	0,1	0,5	2,5
Olomouc	0,3	4,3	0,1	0,7	1,1	0,6	2,0	0,9	0,4
Brno	0,4	0,8	0,6	0,6	0,3	0,4	0,0	1,6	2,4
Ostrava	2,7	0,5	0,0	0,1	0,6	0,2	3,7	0,8	0,2
Jihlava	0,1	0,7	1,3	1,8	0,0	0,7	0,7	1,2	1,8
Zlín	0,1	0,6	4,0	0,6	0,6	0,1	0,0	1,1	0,0

Pozn.: Tučně vyznačeny hodnoty vyšší než 2, tučně kurzívou vyšší než 4.

Zdroj: ČSÚ (1988); Vlastní výpočty a zpracování.

Přestože orientace národní ekonomiky na strojírenský průmysl znamenala zastoupení tohoto odvětví ve všech současných regionálních centrech, podrobnější analýza dat dále prokázala převahu strojírenského průmyslu v tradičních velkých průmyslových centrech - v Brně (více než 36 tis. pracovníků) a v Plzni (více než 30 tisíc pracovníků). Dominance Brna v této oblasti (původně centrum textilního průmyslu) pak logicky vedla k výběru města Brna jako místa pořádání prvního Mezinárodního strojírenského veletrhu v roce 1959. Tím odvětví strojírenství a elektrotechniky přispělo také k dostavbě jedné z významných urbánních struktur – Brněnského výstaviště. V době omezených možností spolupráce a kontaktů se veletrh stal událostí, kde bylo možné poznat konkurenční výrobky z celého světa a zúčastnit se setkání s odborníky z praxe i výzkumu. (Baltus, 2018) Strojírenský veletrh se stal tradiční akcí a vlajkovou lodí brněnských veletrhů a výstav.

4. Závěr

S nástupem socialismu a plánovaného hospodářství po roce 1948 docházelo ze strany centrální vlády k tlaku na zvyšování průmyslové produkce. Celé období let 1948–1989 lze tedy charakterizovat nárůstem absolutního počtu pracovníků v průmyslu, který se v roce 1989 zastavil na hodnotě 2,1 mil. osob, což znamenalo 40% podíl na celkové zaměstnanosti v NH. Od poloviny 60. let docházelo k mírnému poklesu relativního významu průmyslu v rámci NH ve prospěch sektoru služeb (42 %), přesto byly na konci 80. let minulého století tyto obory svým významem na zaměstnanosti velmi podobné. V tehdejší ČSR existovalo 10 okresů s více než 50% podílem zaměstnanosti v průmyslu na celkové zaměstnanosti v NH a tři okresy s 60% podílem (Karviná, Most a Jablonec nad Nisou).

Orientace národní ekonomiky na strojírenský průmysl sice znamenala zastoupení tohoto odvětví ve všech současných regionálních centrech, přesto tato centra vykazovala velmi diverzifikovanou odvětvovou strukturu průmyslu. Nejvýznamnější průmyslová centra typu Brna a Plzně zaměstnávala na konci 80. let více než 30 tis. osob ve strojírenství, které bylo hnacím motorem rozvoje dalších návazných aktivit (např. rozvoj brněnského veletržnictví s vlajkovou lodí v podobě Mezinárodního strojírenského veletrhu). Velmi vysoká odvětvová koncentrace dle indexu specializace (hodnoty větší než čtyři) však byla zjištěna v jiných regionálních centrech, a to v Karlových Varech (průmysl skla a stavebních hmot), Ústí nad Labem a Pardubicích (chemický a gumárenský průmysl) a Olomouci (potravinářský průmysl). Největší a zároveň jedno z nejmladších průmyslových center, kde se stav ekonomiky i společnosti na konci 80. let odrážel primárně v extenzivní těžbě uhlí, hutnictví a chemickém průmyslu, byla Ostrava.

V celém sledovaném období 1948-1989 nebylo až na výjimky možné svobodně podnikat, a navíc státní podniky generovaly až 97 % výnosů v rámci NH (Průša, 2015). Taková výchozí pozice znamenala pro Českou republiku předzvěst celé řady nutných a složitých strukturálních, společenských a ekonomických změn v nadcházejícím transformačním období. Současné regiony NUTS II Severozápad a Moravskoslezsko se i po více než 30 letech transformace stále potýkají s ne zcela vhodnou a diverzifikovanou odvětvovou strukturou a strukturálním postižením. Zde se stále nedá hovořit o úspěšné deindustrializaci bývalých tradičních (a upadajících) odvětví a přeměně v moderní hi-tech obory; naopak jsou transformační změny doprovázeny výraznými společenskými, demografickými a environmentálními problémy. Pro pochopení těchto problémů je analýza odvětvové a prostorové struktury průmyslu z konce 80. let nutným předpokladem a bude využita v následném výzkumu.

Literatura

- [1] BALTUS, J., (2018). Světový úspěch textilního strojírenství Československa. In Cejnarová, A. (ed.). *Příběhy století: 100 let českého průmyslu v samostatném státě*. Praha: Business Media CZ, pp. 118-121. ISBN 978-80-87388-46-4.
- [2] ČSÚ, (1988). Průmyslové provozovny ústředně řízeného průmyslu v roce 1987. Praha: ČSÚ.
- [3] ČSÚ, (1990). Pracovníci a mzdové fondy socialistického sektoru národního hospodářství v krajích a okresech podle odvětví národního hospodářství za rok 1989. Praha: ČSÚ.
- [4] ČSÚ, (1998). *Časové řady základních ukazatelů statistické práce (1948-1997)*. [online]. [cit. 2022-01-15]. Dostupné z: www.czso.cz/csu/czso/casove-rady-zakladnich-ukazatelu-statistiky-prace-1948-2003-93amxvutxb.
- [5] ČELECHOVSKÝ, G., (1983). Problémy současných sídelních struktur. In Čelechovský, G., Šipler, V. *Města jako systémy*. Praha: Academia, pp. 79-100. ISSN 21-116-83.
- [6] FILARDO, A. J., (1997). Cyclical Implications of the Declining Manufacturing Employment Share. *Economic Review*. Federal Reserve Bank of Kansas City, vol. 82, no. Q II, pp. 63-87.
- [7] FISCHER, S., GELB, A. (1991). The Process of Socialist Economic Transformation. *Journal of Economic Perspectives*, vol. 5, no. 4, pp. 91-105. ISSN 08953309.
- [8] FRANTÁL, B., GREER-WOOTTEN, B., KLUSÁČEK, P., KREJČÍ, T., KUNC, J., MARTINÁT, S., (2015). Exploring spatial patterns of urban brownfields regeneration: The case of Brno, Czech Republic. *Cities*, vol. 44, pp. 9-18. ISSN 0264-2751. DOI: 10.1016/j.cities.2014.12.007.
- [9] GERŠLOVÁ, J., SEKANINA, M., (2003). *Lexikon našich hospodářských dějin: 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech*. Praha: Libri. ISBN 8072771787.
- [10] HRUŠKA-TVRDÝ, L. (2010). Proměny trhu práce v Ostravě. In Hruška-Tvrdý, L., Illner, M., Musil, J., Keller, J., Kovář, J., Šotkovský, I., Ivan, I. *Industriální město v postindustriální společnosti*. Ostrava: VŠB-TUO, pp. 103-116. ISBN 978-80-248-2172-6.
- [11] KAPLAN, K., (1991). *Československo v letech 1948-1953 (2. část)*. Praha: SPN. ISBN 80-04-25700-3.
- [12] KLIMENT, G., (1949). První československá pětiletka v průmyslu – její rozbor a význam. In *Referáty z ústřední konference ideových a výchovných pracovníků KSČ v Praze 1.-3. dubna 1949*. Praha: ÚV KSČ, kulturně propagační oddělení sekretariátu, pp. 3-16.
- [13] KOPAČKA, L., (1992). Changes in the sectorial structure of economy and the geographical distribution of industry in Czechoslovakia 1948-1989. *Analysis and synthesis of Geographic Systems*. Brno: Institute of Geography of the Czechoslovak Academy of Sciences, pp. 63-84.
- [14] KREJČÍ, T., NAVRÁTIL, J., MARTINÁT, S., PÍCHA, K., KLUSÁČEK, P., OSMAN, R., ŠKRABAL, J., (2020). Past, present and future prospects for pre-1989 agricultural premises: the Vysočina Region. In *XXIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 498-504. ISBN 978-80-210-9610-3. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-9610-2020-63.
- [15] KUNC, J., (2006). Historie a současnost průmyslové výroby na Moravě - regionální aspekt ekologického ohrožení krajiny. *Národohospodářský obzor*, vol. 3, pp. 42-49.
- [16] MAREŠ, J., (1988). Industrializace Československa – její klady a zápory. *Sborník Československé geografické společnosti*, vol. 93, no. 3, pp. 183-198. ISSN 0231-5300.
- [17] MULÍČEK, O., OSMAN, R., SEIDENGLANZ, D., (2010). Časoprostorové rytmy města - industriální a postindustriální Brno. In Ferenčuhová, S., Galčanová, L., Vacková, B. *Československé město včera a dnes: každodennost, reprezentace, výzkum*. Červený Kostelec, Brno: Pavel Mervart/Masarykova univerzita, pp. 195-220. ISBN 978-80-210-5308-3.
- [18] MUSIL, J., (2002). Urbanizace českých zemí a socialismus. In Horská, P., Maur, E., Musil, J. *Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha, Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka. ISBN 80-7185-409-3.
- [19] NOVÁK, V., KOUTSKÝ, J., KUBAŠ, R., PALCROVÁ, Š., (2021). Ekonomická výkonnost zpracovatelského průmyslu v severočeských mikroregionech v kontextu reindustrializace. In *XXIV.*

- mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků. Brno: Masarykova univerzita, pp. 149-156. ISBN 978-80-210-9896-1. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-9896-2021-18.*
- [20] PRŮŠA, J., (2015) Entrepreneurs as the Foundation of Czech Economic Transformation. In Slaný, M., Munzi, T. *QUARTER-CENTURY. Czech Way to the Market Economy*. Prague: Czech Enterprise Institute. ISBN 978-80-260-7992-7.
- [21] TOUŠEK, V., (2003). *Geografické aspekty transformace českého průmyslu po roce 1989*. [Habilitační práce]. Brno: Masarykova Univerzita, Geografický ústav, PřF MU.
- [22] TOUŠEK, V., KUNC, J., (1999). Průmyslová výroba a strategie rozvoje krajů v České republice. In *Sborník referátů z II. mezinárodního kolokvia o regionálních vědách*, pp. 39-65. Brno: Masarykova Univerzita, ESF MU. ISBN 80-210-2317-1.
- [23] TOUŠEK, V., MULÍČEK, O. (2003). Brno - important industrial centre? *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, vol. 1, 437-444. ISSN 0300-5402.
- [24] TREGENNA, F., (2008). Characterising deindustrialisation: An analysis of changes in manufacturing employment and output internationally. *Cambridge Journal of Economics*, vol. 33, no. 3, pp. 433-466. DOI: 10.1093/cje/ben032. ISSN 1464-3545.
- [25] ŽÍDEK, L., (2019). *Centrally Planned Economies: Theory and Practice in Socialist Czechoslovakia*. London, New York: Routledge. Routledge Studies in the European Economy. ISBN 9780367728625.

Příspěvek byl zpracován v rámci interního projektu specifického výzkumu MUNI/A/1506/2021 „Posvitavská průmyslová zóna v Brně jako přetrvávající bariéra a potenciální rozvojová oblast – percepce společenských a ekonomických výzev“

Rešeršní a grafické práce na příspěvku probíhaly v rámci projektu „Specifické faktory konkurenceschopného rozvoje na regionální a lokální úrovni“ č. MUNI/A/1406/2021.